

**СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК**

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IX св. 3—4

БЕОГРАД 1958

ЈОШ НЕШТО О ПРИДЕВСКОЈ ФУНКЦИЈИ РАДНОГ ГЛАГОЛСКОГ ПРИДЕВА

Један читалац Нашег језика обратио нам се с питањем: „Да ли се одређено и прецизно може рећи од каквих се све глагола радни придеви могу употребљавати у служби правих придева и мењати по падежима? Мишљење Т. Маретића“, наставља овај читалац, — „према коме се овај глаголски облик доста често употребљава... сасвим као придјев, т.ј. не само у номинативу него и у другим падежима, у атрибуцској и у предикатској служби. Обичнији су у тој служби непрелазни глаголи него ли прелазни и узима се и од рефлексивних глагола, али без ријечце *се*‘. — (Грамматика и стилистика, II-го изд. 1931, стр. 569), — углавном је исправљено и допуњено у чланцима А. Белића: *О њроменљивостии радног (џрошлог) глаголског џридева* (Наш језик II, 1933., стр. 33—39) и М. Стевановића: *Рефлексивни глаголи и џроменљивостии радног глаголског џридева* (Наш језик VII, 1940., 196—205). Тамо је“, продужава даље наш читалац, „несумњиво утврђено да се радни придев прелазних глагола уопште не може мењати нити имати службу правих придева, већ се у њој могу употребљавати ови облици непрелазних и само свршених глагола који значе стање (у првом наведеном чланку) и да се између рефлексивних глагола, тј. глагола с повратном заменицом, односно речцом *се*, — радни придеви само медијалних глагола, наравно опет једино свршених, употребљавају, дакако без повратне речце, у служби правих придева. И ту они добијају многа њихова својства, а као најглавније и променљивост по падежима (у другом чланку). Када се уз ово узму у обзир дефиниције које налазимо у најновијим нашим грамматикама може се, чини нам се, закључити да се радни придеви свих свршених

а непрелазних и рефлексивно-медијалних глагола могу употребљавати придевски“.

Мишљење нашег читаоца је само једним делом тачно. Он је, да одређено кажемо, добро схватио оно што је као основно дато у чланцима о овоме питању на које се и сам позива. Схватио је, наиме, да прелазност глагола искључује могућност придевске употребе његова радног придева и да се радни придев искључиво медијалних глагола, који су само привидно повратни (а не свих рефлексивних) могу придевски употребљавати. Али је он превидео много шта од онога што је изнето у чланку проф. А. Белића. Он, прво, ништа не говори о овоме проблему у вези с глаголским видом с обзиром на она неколика случаја у којима су глаголски радни придеви несвршених глагола постали правим придевима. Мислим на примере: *вreo*, *зreo*, *кључао* и *неваљао*, за које је проф. Белић рекао да је њихово попридевљивање омогућила промена унутрашњег значења. Одиста *вreo* не значи — који је био у процесу врења, већ *јaкo ѿoјaл*, као што ни *кључао* не значи — који је био у процесу кључања, нити било шта друго него *oпeт кoји је изузeтнo ѿoјaл*; *зreo* уствари значи *caзpeo*, а *неваљао* није онај који није ваљао некад у прошлости него коме је неваљалство стална, или бар више пута испољена особина. Макар да између њих и глагола од чијих су радних придева постали ови придеви није прекинута семантичка веза, сви они значе нешто друго, а не оно што значи њихов радни придев. Очевидно, уколико би у њима дошло до сличне измене значења, могли би радни придеви и других непрелазних а несвршених глагола постати правим придевима, мада засад више таквих примера не можемо навести. Вероватно зато што их је узео као тачно утврђен број отступања, одн. изузетака од правила по коме је услов за попридевљивање радног придева свршеност глаголског вида, наш читалац и није о тој страни проблема говорио. И ми држимо да се о овоме нема шта друго рећи, нити је овде потребно и неко даље објашњење. За ближе пак тумачење питања у вези с глаголским родом — то се, по нашем мишљењу, не би могло рећи.

Овде је, пре свега, стално потребно имати на уму оно што је истакнуто у првом од напред наведених чланака и што се у њему више пута понавља, а наиме, да је основни услов за при-

девску службу радних глаголских придева да дотични глаголи означавају стање. А како прелазни глаголи такво значење никада не могу имати, ни њихови радни придеви се никада придевски не могу употребљавати. То је оно што је наш читалац лепо схватио, а што, уосталом, и није тешко схватити. Истина и у резултату вршења радњи прелазних глагола добива се стање, али сада не стање субјекта као вршиоца радње, него стање објекта на коме је радња вршена. А такво се стање објекта у оваквим случајевима не означава облицима радног него облицима трпног глаголског придева. И када се обликом од било којег трпног придева означава резултат процеса вршења, односно извршења радње, тај облик означава особину; он онда, дакле, има функцију придева, што значи да се трпни придев сваког глагола који га има (а имају га сви прелазни глаголи) може употребљавати придевски. То је узгред речено у оба напред наведена чланка, и никаква подробнија објашњења ни овоме нису потребна.

Читалац НЈ чије нас је питање навело да се поново осврнемо на овај проблем очевидно је могао наћи одређен одговор и на оно што му изгледа није довољно јасно. У чланцима које сам цитира утврђено је да ни сама непрелазност глагола није услов за попридевљивање глаголског радног придева. У првome од њих се изричито каже — „то не значи да сви непрелазни глаголи могу имати променљив радни глаголски придев“, — него су такви „само непрелазни глаголи који значе стање или промену стања“ (НЈ II, 1934, стр. 38). А у другом цитираном чланку се у потврду за то наводе и примери непрелазних глагола од којих радни придеви ако значе радњу не могу постати придевима, а ти исти глаголи ово својство имају кад означавају стање (в. НЈ VII, 1940, стр. 199).

Има истина тумачења према којима сваки непрелазан глагол означава стање. Према тим тумачењима, између осталих непрелазних, и глаголи: *иушовати*, *ићи*, *доћи*, *сидићи*, *иоћи*, *и роћи*, *скочити*, *сјесити* и сл. значе, дакле, стање (кретања) у коме се њихови субјекти налазе. Нека би то, ако се с једне стране гледа на разлику између прелазних и непрелазних глагола, и било тачно, — свакако је несумњиво да ови глаголи, иако непрелазни, означавају одређену свесну активност својих субјеката и они су, према овоме, знатно ближи прелазним глаголима, који

значе радњу, него непрелазним глаголима типа: *раси́ти, цвети́ајти, ојада́ти, исја́сти, држи́ајти, уздржи́ајти, њре́ијати* и др., који означавају право стање. У вези с том разликом између ове две групе непрелазних глагола од једних од њих, од оних првих, разуме се када се употребљавају у своме правом значењу, радни придеви не могу имати функције правих придева, док се од других, наравно уколико су свршени, ови облици употребљавају и придевски. Одмах је лако утврдити да: *изишли, њрејирчали, њројуштовали, њошли, скочили, излежали* и њима слични примери не могу бити употребљени у придевској служби, као што је лако осетити да придеви у синтагмама: *искласало жито, ојало мшиће, исјале јагодице, ујали образи, набујале реке, оживела варош, узаврела крв, њобеснели вук, увело цвеће, надошле воде, њоцрнело лице, њресахли извор, изнемогли сјајарац, изгорели хлеб, њосусијали њушник* и сл. обликом својим нису ништа друго него радни придеви глагола: *искласа́ти, оја́сти, исја́сти, уја́сти, набуја́ти, оживе́ти, узавре́ти, њобесне́ти, увењу́ти*, итд., који значе извршење процеса што се врше у самим субјектима, али без њихове активности у ономе што означавају односни глаголи. Између првих непрелазних глагола, оних за које рекосмо да њихови радни придеви (и када су ти глаголи свршени) не могу постати придевима и ових других, чији се радни придеви употребљавају придевски, — разлика је у томе што први означавају активност субјектата, уствари значе радњу, а не стање, док су други медијални глаголи, значе право стање својих субјектата, у којима се, или у вези с којима се, врше процеси што их означавају.

Шта условљава могућност придевске употребе радних придева, а шта је опет искључује, најјасније показују примери оних глагола који имају оба ова значења о којима је било речи у непосредно претходном ставу. Такви су, између других сличних, примери глагола *њосрну́ти, њро́ћи* (које сам ја навео и у своме ранијем чланку), па онда *ња́сти, њрележати* и сл. *Прошао је човек* — каже се и за онога који је прошао кроз неко место, поред некога или поред нечега, а каже се да *је њрошао и човек* који услед дубоке старости, тешке болести, великих брига, туге или чега сличног оставља утисак да неће дуго живети, односно да његов прави живот припада прошлости. У првоме се случају глаголом *њроћи* казује организована активност субјектата који,

крећући се, некуда пролази, њим се, уствари, казује радња коју он врши (иако ван њега самог нема објекта на којем се та радња врши), — у другој пак исти глагол не означава субјектову активност пролажења, него процесе који се у субјекту и мимо његове воље, често и преко његове воље врше. У првој се случају за онога што је прошао не може рећи *ишоши човек*. Када се пак мисли на значење које глагол *проћи* има у овој другој случају, глаголски облик *ишоши* врло се често употребљава придевски и уз именицу *човек*. А већ уз имена временских термина: *ишлога часа*, *ишле недеље*, *ишлог месеца*, *ишле године* — придев *ишоши* је у изузетно честој употреби. Па ни од глагола *ирилежати* везаног за живо биће као субјекат радни придев се не може придевски употребити, не само када је глагол прелазан и гласи *ирилежати неку болест*, нпр., и када се особина која се казује глаголом *ирилежати* не приписује субјекту него објекту (а тада се она не означава радним него трпним придевом) — него ни у случајевима где је исти овај глагол непрелазног значења, као у примеру: *Он је цело време ирилежао* (у значењу — *лежао је цело време*). Ни тај, дакле, што је ово учинио, зато што га је свесно учинио, тј. што је свесно *ирилежао*, — не може бити *ирилежали*. Међутим, за земљу која извесно време није обрађивана каже се *ирилежала земља* (*То најбоље успева на ирилежалај земљи*). Радни придев истог глагола може се сада употребити придевски зато што је глагол *ирилежати* тек у овој последњем случају медијалан, означава нешто што је било у његову субјекту без икакве активности тога субјекта.

Намеће се питање не треба ли, можда, проблем посматрати са аспекта трајности стања, односно сталности особине која се односним глаголом означава, који моменат је од битног значаја за придевску службу облика глаг. прилога садашњег. Одиста када се утврди да се за човека који је у некој прилици *исирчао* (на улицу, рецимо, или где другде) не може казати да је *исирчали човек*, као што се ни онај који је негде дошао — не може назвати *дошлим човеком*, — могло би се помислити да се у овим случајевима глаголски придеви не могу употребити придевски зато што се односним глаголима означава извршење радње у једном одређеном времену. Али будући да се и у реченицама: *Средином друма су се журили иосијадали кромири* и *Усијао је рано*

иа чисти у *шоку ноћи* *нападали снег* — глаголски облици *исцїадали* и *нападали* односе на процесе који се такође тичу тачно одређеног времена, па су они и поред тога, како видимо, сасвим добро употребљени у придевској служби, — јасно је да овде моменат ограничености времена за које се врши процес означен глаголом нема значаја, и није никаква сметња попридевљивању радног глаголског придева. И моменти *исцїадања* (кромпира) и *їадања* (снега) у ове две реченице се исто тако односе на одређено време као што се у непосредно претходним случајевима на одређено време односе моменти *истїрчавања* и *доласка* дотичних субјеката. А могућност придевске употребе радних придева у једним случајевима и немогућност такве употребе у другим — везана је и овде искључиво за медијалност основних глагола у првим и за активност субјеката при вршењу радње у другим примерима.

Анализом значења и даљих примера, посебно оних у којима није најједноставније одредити границу између активности и медијалности, опет ће се доћи до истог закључка: да управо од глаголског рода зависи да ли се радни придеви могу употребљавати придевски. И у свакодневној употреби и у књижевном језику често наилазимо поред осталих и на придевски употребљене радне придеве: *закаснели* (Закаснели витез стиже на бојиште) и *заостїали*. А и *закашњава* се и *заостаје* активношћу, макар и негативном активношћу, субјеката тих глагола, па би то, чини се, говорило о неприменљивости нашег критерија на све случајеве. Међутим, активност субјеката која доводи до *закашњавања* и до *заостїајања* је у нечему другом, у заузетости неком другом радњом, у сваком случају у отсуству настојања да се не *закасн* и да се не *заостане*, али се све то друго казује другим глаголима, а глаголи *закаснїи* и *заостїаїи* означавају стања која су настала у одређеним условима, а сами субјекти у ономе што се казује тим глаголима нису били активни (не само позитивно него ни негативно). Глаголи *закаснїи* и *заостїаїи* су, дакле, медијални, и зато се њихови глаголски придеви радни — као год и радни придеви свих других медијалних, разуме се, свршених глагола — могу употребљавати придевски и имати својства правих придева.

Али да не би остало никакве сумње у то од којих се све глагола глаголски придеви употребљавају у придевској служби

потребно се задржати и на још једној врсти медијалних глагола од којих, ни када су свршени, радни придеви не могу вршити придевску службу, нити имати придевских својстава. То су они медијални глаголи с повратном речцом *се* који означавају стање што је могло настати и под утицајем какве спољне силе, који, тј., уствари могу означавати и пасивно а не само медијално стање. Такав је, напр., глагол *йробудити се*. Човек се буди често када се наспава, буди се, дакле, без свесне своје активности, а у овом случају и без утицаја икакве спољне силе, без додиривања од кога, без позивања на буђење, без било какве ларме или шума, исто онако као што и заспи „сам од себе“. Па као што се од глагола *засијати* радни придев може употребити придевски (А крај *засијалог* детета мати је, сад много безбрижнија, још тихо певушила успаванку) очекивали бисмо да и од *йробудити се*, кад овај глагол означава ничим неизазвано буђење, радни придев такође може имати придевску службу и придевска својства. Међутим, и онда се од овога глагола стање настало после пробуживања означава трпним а не радним придевом: *йробуђен* је и онај што се сам од себе пробудио, као и онај што га пробуди било шта ван њега самог. *Засијано*, међутим, никако не може бити ни лице које је у то стање доведено каквим спољним средствима, певањем успаванке, као у претходном примеру, рецимо, или чим сличним. Једном речју, од глагола који су без повратне речце *се* прелазни и када са њом постају медијални, особина субјекта добивена у резултату онога што значи глагол означава се трпним а не радним придевима. И обрнуто, од правих медијалних глагола, без обзира на то да ли уза се имају повратну речцу *се* или су то и без ње, ако су свршени, — радни придеви се, дакако, употребљавају и у придевској служби.

М. Стјевановић